

УДК: 37.013

*Тажобаева С.К., т.и.к., ОшМУнун доценти, Кыргызстан
Шайымкулов А.Ж., ОшМУнун окутуучусу, Кыргызстан
Таурова А.Ш., ОшМУнун окутуучусу, Кыргызстан*

*Тажобаева С.К., к.и.н., доцент ОшГУ, Кыргызстан
Шайымкулов А.Ж., преподаватель ОшГУ, Кыргызстан
Таурова А.Ш., преподаватель ОшГУ, Кыргызстан*

Чыгыш ойчулу Махмуд Кашгари-Барсканинин педагогикалык идеялары Педагогические идеи восточного мыслителя Махмуда Кашгари-Барскани Pedagogical ideas of the Eastern thinker Mahmud Kashgari-Barskani

Бул илимий макалада орто кылымдардагы белгилүү чыгыш ойчулу Махмуд Кашгари-Барсканинин педагогикалык идеялары анализделет.

Ачкыч сөздөр: *Чыгыш ойчулу, Махмуд Кашгари-Барскани, педагогикалык идеялар.*

В данной научной статье даётся анализ педагогических идей известного востоковеда в средневековья Махмуда Кашгари Барскани.

Ключевые слова: *Востоковед, Махмуд Кашгари Барскани, педагогические идеи.*

Pedagogical ideas eastern scientist Mahmud Kashgari and Akhmet Isevi lu this scientific article analyzed pedagogical ideas of famous eastern scientists Mahmud Kashgari and Akhmet Isevi.

Key words: *Pedagogical ideas, orientalist, Mahmud Kashgari Barskani.*

Махмуд Кашгари XI кылымдагы Теңир Тоолук түрк калктардан чыккан энциклопедист, аалым, тилчи, тарыхчы-этнограф, географ, картограф, диалектолог, этнолог, агартуучу болгон. Анын туулган жана дүйнөдөн кайткан жылы тууралуу так маалыматтарга караганда кайчы пикирлер арбын. Тарыхчы Омелян Прицактын божомолу боюнча Махмуд 1029-жана 1038-жылдардын аралыгында Кара-Кагандар сулалесине таандык Барсган (Барскоон) шаарында туулган. Анын атасы ошол мезгилде Ысык-Көл дубанын бийлеп турган Хусейин ибн Мухаммеддин дал өзү болушу ыктымал [17]. Кыргыз тарыхчысы Өмүркул Каревдин божомолу боюнча Махмуддун атасы Хусейин Мухаммед уулу Караханийлер мамлекетинин түзүлүшүнө байланыштуу ал Кашкар шаарына көчүп баргандан кийин төрөлүшү мүмкүн [12].

Анын бир катар мурастарынын ичинен бизге жеткени бир гана “Түркий сөздөр жыйнагы”. В.В.Бартолддун божомолу боюнча “Диван” Багдад шаарында жазылган [9]. Ал эми П.К.Жузе жана башка окумуштуулардын пикиринде Махмуд Кашгари эмгегин өзү жашаган Кашкар шаарында жазган [17]. “Дивандын” эч бир жеринде Багдад шаары эскерилбегендиктен көпчүлүк окумуштуулар акыркы пикирди акыйкатка жакын кабылдап келишет.

Сөздүк биринчи жолу эски кол жазмаларды топтоо жана жарыялоо боюнча көрүнүктүү ишмер Али Эмири (1857-1923) тарабынан Стамбул шаарында табылган. Мурасты иретке салып, китеп кылып жарыялап, ага экинчи өмүр тартуулоодо өз

мезгилинин беделдүү аалымы К. Рифат көп күчүн жумшаган [23,5]. Анын арыбас ак ниет эмгегинин натыйжасында мурас 1917-1919-жылдарда 3 томдук китеп болуп жарыкка чыккан. Мурас түрк тилине Бесим аталай тарабынан которулуп, 1941-жылы Анкарадагы Аллаеддин Кырал басмасынан жарык көргөн [1]. Азыркы учурда сөздүк өзбек, казак, уйгур, түрк, азербайжан, орус тилдерине которулуп, жарык көргөн. Учурда “Дивандын” кыргызчага которулган эки варианты бар [15],[16].

Мурас ар кайсы жылдары А. Жаферову, М. Ш. Үлүкташыр, Жежен Рамазан, В.В. Бартольд, С.Г. Кляшторный, А. Н. Кононов, Х.Г. Мачявкин, Э. Н. Маджип, А. Рустамов, Х.У. Усманов, Х.Хасанов, И.Я. Стеблева сыяктуу окумуштуулар тарабынан ар кандай көлөмдө изилденген. Ал эми кыргыз илиминде Махмуд Кашгари жана анын мурасы боюнча А. Абдыразаков [5], К.Артыкбаев [7], Г. Жамангулова [10], Т. Чоротегин [23], Д.Б. Сатаркулов [18], И. Султаналиев [20], М. Толубаев [21], Б.Ж. Усманбетов [22] жана башкалардын эмгектери жарык көргөн. Кыргыз окумуштууларынын Махмуд Кашгаринин сөздүгү тууралуу илимий ой пикирлери атайын конференцияда угулуп, ал материалдар “Махмуд Кашгари жана кыргыз маданияты” (2011) деген ат менен өз алдынча жыйнак катары жарык көргөн. Ал жыйнактын курамында мурастын педагогикалык аспектинде арналган макалаларга да орун берилген [6].

Сөздүктүн педагогикалык таанымдык табияты.

“Махмуд Кашгаринин “Түрк тилдер сөз жыйнагын” тил илиминин гана казынасы катары кароо акыйкаттыка жатпайт. Бул пикир мураска кайрылган окумуштуулардын дээрлик баары тарабынан ырасталган.

Мурастын мазмунунун көп кырдуулугу жөнүндө сөз кылганда академик А. Н. Коновдун, И.Я. Стеблевалардын пикирлерин эске албай коюуга болбойт. “Диван” жөнүндө А.Н. Кононов мындай деп жазат: “Бир катар түркий тилдердин грамматикасы жана лексикасы өтө дилгир жана өтө кылдат байкоолорунун сөздүн толук маанисиндеги алтын бүртүкчөлөрүнөн болуп, ошондой эле Хакандык (кара кагандык) түрктөр, түркмөндөр, огуз йагма, чигил кыргыздар тууралуу баа жеткис лингвистикалык, фольклордук, географиялык тарыхый маалыматтарды биздин замага жеткирип берген бир турпатка ээ болгон чыгарма” [13], [19]. Ал эми И.Я. Стеблева “Түрк тилиндеги байыркы адабияттар” деген эмгегинде: “Диван лугат ат-түрк” камтылган поэтикалык тексттердин композициясын кайрадан түзүп чыккан соң аларды аскер, махабат, анекдот, эллегия, табият, адеп-ахлактык мифология жана турмуш-тиричилик сыяктуу не бир түркүн темаларга арналган, бир бүтүн чырмалышкан чыгарма деп кароого мүмкүндүк берет”- деп жазат [19,410]. В.А. Звегинцевдин пикиринде “Түркий тилдер сөз жыйнагы”- чыныгы түрк энциклопедиясы. Тил кубулуштарын сыпаттоо жана бай материалдарын чогултуп, жыйноо жагынан бул эмгек өзгөчө орунда турат.

Ушул өңүттөн алып караганда белгилүү кыргыз тарыхчысы Т.Чороевдин “Махмуд ибн Хусейин Ал Кашгари” жана анын “Түркий тилдер сөз жыйнагы” [23] аттуу изилдөөсү мурастын мазмунун түпкү вазийпасын туура түшүнгөндүк менен аткарылгандыгынан кабар берет. Окумуштуу Махмуд Кашгаринин тагдырынын табышмактары, анын мурасынын пайда болушу, таркалышы, табылышы, анын структурасы, тематикасынын көп кырдуулугу, энциклопедиялык мазмуну тууралуу омоктуу ойлорду айткан.

Ал эми А. Акматалиев сөздүктүн кыргызча басылышынын баш сөзүндө анын

энциклопедиялык табияты тууралуу “...Сөздүктүн негизиндеги ошол мезгилдеги көркөм мурастын үлгүлөрү тууралуу жанан алардын бүгүнкү күнгө чейин сакталып, азыркы адабий тилибизде жандуу колдонулушу, ошону менен бирге поэтикалык тексттердин философиялык-этикалык, көркөм эстетикалык маанисинин актуалдуулугу, ролу жөнүндө кенири сөз кылууга болот”-деген пикирин билдирген [16, 7].

Демек, Махмуд Кашкари түрк элдеринин өз доорундагы энциклопедиясын түзүүгө жетишкендиги бүгүн күдүк жаратпаган акыйкат. Мында байыркы түрк тилдүү элдердин таалим-тарбия маданияты жалпы эле билим берүү салттары тууралуу тарыхый педагогикалык изилдөөлөрү үчүн көмөк болчу фактылык материалдар да арбын.

Задисинде педагогика ар кандай мурасты баалоодогу, эң обол анын ошол доордогу рухий асылдандыруучу кубатына, бүгүнкү күндөгү адамдар үчүн тааныткыч жана тарбиялык маанисине өзгөчө басым жасайт. Ушуга байланыштуу жалпы эле Чыгышта сан миңдеген даанышмандардын, ойчул акылмандардын илимий таанымга ээ мурастары байыртан келаткан синкреттик, эмприкалык ан-сезим алкагында топтолгон, жыйнакталган философиялык поэтикалык формада жаралып келгендигин эскере кетүү абзел. Буга ал мезгилдеги али өз алдынча тармактарга бөлүнө элек, илимий тааным практикасынын деңгээли да орчундуу себеп болгон.

Илимий тармактарды жаратууда энциклопедиялык мазмунга умтулуу түрк тилдүү окумуштуулардын фарс жана араб тилдеринде сүйлөгөн, кат тааныган калктарды мүлдө түрк урууларынын курамы, тарыхы, адеп салттары, нускалуу сөздөрү, жеринин географиялык өзгөчөлүктөрү, тирикчилик шарттары менен таанышууда бирден бир алгылыктуу, бирден бир жемиштүү натыйжаларга жетүүгө умтулган изги тилектери менен тыгыз байланышта болгон.

Түркий элдердин чыгаан аалымы, ар наамысчыл атуулу катары Махмуд Кашгари да дал ушундай бийик мүдөөлөрдү көзөмөл туткандай туюлат. Буга аалымдын эмгекти жазууга киришүү алдындагы “Түрктөрдүн тилдери байгеге тең чамал келаткан кош аттар сыңарындай араб тили менен атаандашып жаткандыгын билдирүү максатында”- деген асыл тилеги мисал боло алат [15,33].

Аны н мындай ички дымагы, ак тилегинин жүзөгө ашкандыгы “түркий сөздөрдү жыйнайбыз, жагдайларын усулдарын баяндайбыз, эрежелерин түшүндүрөбүз, бөлүнүштөрүн ырааттуу тартипке салып сапаттайбыз- деген шартыбыз бар эле, анын толук жүзөгө ашырдык”- же “Түрк, түркмөн, огуз, чигил, йагма, кыргыздардын калааларын жана накыл сөздөрүн зээнге туттум. Акыркы алардын ар бир уруусунун тилин өтө кылдыт жат алдым, (жыйнадым) тартибин өтө татынакай, өтө сымбат кат кылдым”- деген сөздөрүндө да билдирилген [15,32].

“Дивандын” структурасы, мазмуну, маалыматтардын ырааттуу жайгаштырылышы жагынан белгилүү өлчөмдө аны энциклопедиялык мазмундагы “окуу китеп” катары кабылдоого мүмкүндүк берет.

Махмуд Кашгари “Диван” аркылуу түрк элдеринин келечек муундары ата-тегин, эне тилин, арбактуу үрп-адат, каада салттарын, санат-осуяттарын кадырлап, баалап, алардан сабак алышын тилек кылып минтип жазган: “Өнүгүп-өссөм деген максатта илерилөөнү каалагандарга туура багыт, кенен жол ачтым, аларга бул китеп улуулука, бийиктикке чыгара турган тепкич, шаты болуп берет” [15,32]. Бул тикеден-тике даанышман таалимчи, агартуучунун аруу тилеги. Демек, келээр муунду

мурдагы билим тажрыйбалар менен тааныштыруу жана түрк дүйнөсүнүн түптүү нарк- нускаларынын үлгүсүндө тарбиялоо сөздүктүн мазмунундагы орчундуу максаттардын бири болгондугун танууга болбойт.

Сөздүктөгү “... улуулукка, бийиктикке чыгара турган тепкич, шаты болуп берүүчү” баалуулуктар эмнелер? Бул суроого жооп издөө сөздүктүн мазмунундагы педагогикалык баалуулуктарды тыкыр изилдеп чыгуу зарылдыгын жаратат.

Биз китебибиздин бул бөлүмүнүн алкагында сөздүктөгү билим берүү, тарбияга тиешелүү терминдер жана түшүнүктөрдү, балдарды үй-бүлөдө кароо, багуу, торолтуу ден-соолугун сактоо жана коргоо, балдар оюндары жана оюнчуктары, тарбиялоонун мазмуну жана ыкмалары тууралуу маалыматтарды учкай талдоого аракет кылдык. Мындан тышкары сөздүктөгү айрым үгүт-насыяттардын, макалдардын тарбиялык маанисин талдоого алдык.

Сөздүктөгү салттуу педагогикалык терминдер жана түшүнүктөр.

Махмуд Кашгари сөздүгүнүн педагогикалык таанымдык баалуулугун арттырып турган касиеттеринин бири-андагы ошол доорго таандык педагогикалык түшүнүктөр жана терминдер. Бул кабиледе аталган сөздүктү түрк тилдүү элдердин улуттук илимий-педагогикалык терминдерин тактоо үчүн баа жеткис илимий казына катары кароого болот. Сөздүктө “алиф”, “билге”- “аалым, акылман, даанышман, билгич” деген маанилерде колдонулат. Буга байланыштуу “даанышман, акылман, акылдуу бекти: билге бек дешет, уйгурлардын ханын көл билге хан- акылы көлдөй терең хан дешет эле”- деген сүйлөмдөр кездешет [15,37]. Анын негизин “билди” этиши түзөт. “Өг”- акыл, зээн, эс дегенди билдирет. Акылдуу, зээндүү жана улгайган, насаат айткан карыя аксакалдарга “өге” деп кайрылышкан. Жалпылап айтканда “үгө, өге”- “акылдуу, тажрыйбалуу”, акыл-эстүү кишилерге берилген мүнөздөмө катары колдонулган [15,37]. Биздин пикирибизде “үйрөтүү”, “үйрөнүү” (“билик үгрөн”-илим үйрөн!), түшүнүктөрүнүн үңгүсүндө дал ошол “өг” сөзү жатат. Түп маанисин түзмө-түз чечмелегенде башкалардын акылына, кесилишине канык, өз алдынча ойлон, акылыңды өстүр деген мазмунга ээ. Бул сөз азыркы түркчөсүндө “өгрөн”, хакастарда “угэн”, уйгурларда “үгэн”, азербайжан, башкыр, татар элдеринде “ойрэн”, түркмөндөрдө “оврен”, казактарда “уйрен”, якуттарда “уорэн” деп айтылып, бирдей маанини, кандайдыр бир өнөргө, адамгерчиликтүү адат- салттарга ээ болуу деген түшүнүктү билдирет. Демек, түрк элдери түп замандан эле адамдын өсүп-өнүгүүсүнүн башкы өбөлгөсү тарбиячы менен тарбиялануучунун аң-сезимдүү, максаттуу иш аракеттерине байланыштуу боло тургандыгын жеткилең түшүнгөн.

Таалим-тарбия айдыңынан караганда сөздүктө эң көп колдонулган терминдердин бири “билиг”. Ал илим (“билиг үгрөн”- илим үйрөн!), акыл жана даанышмандык (“узакы билгелер”- илгерки даанышмандар) маанисине келет [15,37].

Сөздүк орто кылымда Карахан мамлекетиндеги китеп маданияты жогору болгондугунан да кабардар кылат. Муну сөздүктөгү “битик” (китеп, кат) сөзүнүн арбындыгы жана ар түрдүү иш-аракет контекстинде колдонулгандыгынан баамдай алабыз. Сөздүктө китеп окууга үйрөтүү ишмердүүлүгү “Ол маңа битик окутты”

-Ал мага китеп (ж.б.) окутту, “ол битик окутсады”

- Ал битиг (китеп) окуткуру келди- деген мисалдар менен тастыкталган [15,379]. Албетте, ал учурда китептердин көбү адамдардын акыл парасатына акыл кошуп, адеп-ахлак, рух дүйнөсүн тазартууга багытталган. Муну сөздүктөгү “ол маңа билик үгрэтти”- Ал мага билик (китеп) үйрөттү, адеп-ахлак жана даанышмандыкты да”-

деген сүйлөмдөр айгинелеп турат. Махмуд Кашгари мурасы боюнча түрк элдеринде тамганы “үжүк” дешкен [15,167]. Буга байланыштуу сөздүктө “бу не үжүк ол”- бул кандай тамга?-деген сүйлөм мисал келтирилет. Карахан мамлекетиндеги китеп маданиятынын өнүгүшү китеп окуу усулдарын да өнүктүргөн. Буга байланыштуу мураста китепти муундап окуу усулу боюнча “битиг үжүкледі”- китепти эжелеп (муундарга бөлүп) окуду- деген маалымат берилген. Мураста үйрөнүүчүлөрдүн өз ара көмөктөшүп китеп окуу формасы да болгону “ол мениг бирле битик окышды”- Ал мени менен (бирге) китеп окушту сыяктуу сүйлөмдөр аркылуу билүүгө болот. Бул сүйлөмдөр эки адамдын жарышып, эрегишип, ошондой эле жардамдашып окугандыктабын билдирет. Мындан тышкары сөздүктө адамдын көңүлүн таап жылдырбай арбап алуучу таасирдүү китептер да болгону “бу битик ол кишини окытган”- Бул (көлөмдүү) китеп кишини кайра-кайра окууга мажбурлай берүүчү- деп билдирилген.

Сөздүктө өрнөктүү ошондой эле нарксыз инсан типтеринин бир катарынын мүнөздөмөлөлү орун алган. Дене-күч жагынан башкалардан айырмалуу инсандарды “күчлүк билеклик киши”- күчтүү билектүү киши- деп аташкан [15,867}. Сөздүктө “ер киши” термини да көп учурайт. Ал сөз эркек кишини айырмалоо үчүн колдонулган. Ошону менен бирдикте көпчүлүк учурда эркек кишинин тигил же бул чөйрөдөгү эрдикке тете айырмалуу сапаттык мүнөздөмөсү болуп эсептелет. Алсак, бардык түрк элдеринде “ер” түшүнүгүнүн аркасында алдуу- күчтүүлүк, кайраттуулук, тайманбастык, баатырдык сыяктуу түшүнүктөр жатат. Ушуга байланыштуу сөздүктө бирде” бу ер ол ташык йер дан кубурган” (ал деген) ташты (ж.б.) жерден омоккоргон) (1836)- деп айтылса, бирде “бу ер ол ажыг тозурган” (бул эр (ал деген) ач (адамды) тойгузган), “бу ер ол черик тубулган” (бул эр (ал деген)- жарык (жол ачуучу), салгылашууда топту жарган киши)- деп айтылат [15,879]. Сөздүктөн бул сөз адамдардын интеллектуалдык чөйрөдөгү артыкчылыгын мүнөздөө үчүн колдонулганын да көрө алабыз. Алсак, “битиклик ер”- кол жазмасы кооз (колу сулуу) эр киши катары мүнөздөлөт. Даанышман, акылман жана илимдүү кишини “биликлик киши” дешкен [15,867]. Ал эми колунан көөрү төгүлгөн өнөрлүү, уста, чебер кишини “уз киши”- дешкен.

Нарксыз инсандардын катарына” Удуз”, “Уйа” сыяктуу жана башка инсандардын типтери берилген. “Удуз”- өз жерин, уруусунун, элинин, шаарынын алдындагы уулдук парызын жеткилең аткарбаган, ал тургай өз ата мекенине, эли-журтуна кыянатчылык кылууда кайра тартпаган манкурт сымал инсандар. “Удуз” сөзү котур деген маанини билдирет. Мекенине, эне тилине кыянат мамиле кылган улуттук иденттүүлүгү тайыз инсандар азыр да кездешет. Сөздүктө бул типтеги инсандардын осол жоруктары “Тилкүү өз ининге үрсе удуз болур”, “Түлкү өз ийининен жийиркенсе котур болот”- деген макал аркылуу ашкереленет. Ал эми “уйа”- адеп-ахлаксыз, руханий дүйнөсү жакыр, уят сыйыты жок, ачкөз инсандардын мүнөздөмөсү [15,185].

“Тавар учун тенгри одламадып
Уйа кадаш оглыны чынла богар”
Малк-мүлк үчүн, Теңирди эсине келтирбей
Кичинекей бир тууганын муунтат.

Учурда түйүндүү түшүнүктөрдү тактоо ата мекендик педагогика илиминде эн

орчундуу маселеге айланды. Башка тилден калька жолу менен которуп алуу практикасы өзүнүн жемишин жеткиликтүү бербей келет. Бул көйгөйдү чечүүнүн бирден бир ишенимдүү жолу Махмуд Кашгаринин сөздүгү сыяктуу тил казыналарын мезгилдин талаптарына ылайык колдонуу болуп эсептелет.

Тарбиялоонун мазмуну жана ыкмалары.

Махмуд Кашгаринин сөздүгүндөгү “огул игтилди” (“ogul ikdildi”) деген сөз “баланын тарбиялангандыгын, балага тарбия берилгендигин” туюнткан көп жактуу түйүндүү түшүнүк. Мындан балдарды тарбиялоо программалоо мүнөзгө ээ экендигин жан алардын тарбиялангандыгынын чен-өлчөмдөрү да боло тургандыгын баамдоого болот. Сөздүктөгү тарбиялоонун натыйжасынын мүнөздөмөсүн кыз бала энеси менен жип ийрүүдө жарышты” деген сүйлөмдөн да даана көрө алабыз.

Сөздүктө орун алган “ол оглын ташлатты” (“ал уулун таштаттырды”) деген сүйлөмдөн ал мезгилде балдардын аталар балдарын бөлөк-бөтөн жерлерге атайын таалим-тарбия алуу үчүн салты болгондугун көрөбүз. Ал жерде ата-эне камкордугунан тышкары жашап, кандайдыр бир өнөр кесипке ээ болуунун татаал түйшүгүн “оглын ышка тыгыратты” (“уулун иш жасоону тууратты”) жана “эр оглын иште чыгыртты” (“эр уулун иште чыйралтты, бышырды”) деген сүйлөмдөрдөн байкайбыз. Балдарын өз алдынча мээнет, түйшүк, эмгекке чегерип турмушка бышыруу үчүн өз үй, өлөң төшөгүнөн алыс бөтөн бирөөнүн колуна тапшырып, тарбиялатуу салттын “Манас” эпосунан да көрүүгө болот. Манасты туура тарбиялоо максатында мал чарба ишине, турмушка дасыккан таалимчи Ошпурга тапшырышат. Баланын дээр-зээнин, келечегин айныбай тааныган акылман карыялар аны туура өстүрүп жетилдирүү үчүн өзгөчө камкордуктарды көрүшөт. Ошентип улуулардын өрнөгү элдик оюндардын эреже-тартиптеринин негизинде Манаста эр жүрөктүүлүк, калыстык, адилдик, боорукерлик сыяктуу сапаттар кичине кезинен эле көрөнгөлөнөт.

Сөздүктө балдарды сөздүн күчү менен акыл-насаат айтып тарбиялоо менен бирдикте айрым тунгуюк кырдаалга кептелгенде кулактан чоюу, чыбык менен чабуу сыяктуу тарбиялоо усулдары да колдонула тургандыгы тууралуу маалыматтар бар. Буга байланыштуу макалдарда айтылга: “көтөк женнеттен чыкма” (“kotek cennetten cikma”), мааниси жагынан “эгер кыздын кетирген катасын убагында туралабасан кийин өкүнүп каласын” дегенди билдирет. Ал эми кулак чоюу методу “ол оглан кулакын эзитти” (“ol oglin kulakin ezitti”), “ол оглын кулаклады” (“ol oglin kulakladi”), “ол оглы кулакы эздурди” (“ol ogli kulakin ezurdı”) деген сүйлөмдөр аркылуу берилген. “Оглан йувылды” (“oglan yuwildi”) деген сүйлөмдө “бала тентек кылбай калды, акылына кирип калды” деген сөздөр бул ыкманын натыйжасы болгонун тастыктайт. “Ол оглын көчүкледи” (“ol ogling kocikledi”)- “ал уулунун көтөнүнө чапты”; “огланыг көтледи” (“oglaning kotledi”) – “балага каршы жаман аракеттерди жасады”; “ол огланың көтлетти” (“ol oglaning kotletti”) – “ал уулун эсине келтирди”; “ол оглын чыбыртты” (“ol oglin cibirtti”) – “ал уулун чыбык менен сабады” деген сүйлөмдөрдөн балага карата коркутуу, жазалоо методунун колдонулгандыгын тастыктайт.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдыразаков А. Түрк атанын балдары болсок...же рун башаттары. ТИКА, Анкара, 1995.-73-б.
2. Алимбеков А. Теңир Тоолук аалым Махмуд Кашгари жана анын мурасындагы

- салттык педагогикалык билимдер//Махмуд Кашгари жана кыргыз маданияты. Бишкек, 2011.-342 б.
3. Артыкбаев К. Акыйкат сабагы.- Б.: Адабият, 1991 - 288 б.
  4. Асанов Т. Санжыра жана салттуу педагогикалык маданият.//Кыргыз эл педагогикасы: изилдөөлөр, табылгалар/Түз. С.И. Асанов Т. Иптаров-Бишкек-1998.- 121 б.
  5. Бартольд В.В., Сочинения, т. V, 83-6; БА, I, XV б.; В.И.Беляев. Арабские источники по истории туркмен и Туркмении IX- XIII вв. — В сб. «Материалы по истории туркмен и Туркмении», т. 16 Л., 1938, 31-6.
  6. Жаманкулова Г. Кыргыздардын жана кыргыз жазуусунун тарыхы, 1т. Б., 2014.-431 б.
  7. Жузе П.К.. Thtpfurus Linguaum Turcorum. - «Известия Восточного факультета Азербайджанского университета», т. II, 1927, 29-31-6.; Х.Хасанов. Махмуд Кошгарий. Тошкент, 1963, 8-10-66.
  8. Караев Ө. Историко-географические данные, сообщаемые Махмуда Кашгари//Советская тюркология, Баку, 1972, №1 -111- с.
  9. Кононов А. Н. Махмуд Кашгарский и его труд «Дивану лугат аттурк//Советская Туркология-1972.-№1.- С. 18-23.
  10. Марков Е.Н. Путевые очерки Кокандского ханства//Русский вестник .-1893 кн-68 с.
  11. Махмуд Кашгари. Түрк тилдеринин сөздүгү - Дивану Лугати 'т-турк (Туркий тилдер сөз жыйнагы) Которгондор: И. Абдувалиев., Т. Ахматов., Оморов А., Султаналиев И., Толубаев М.-1 -том. ЖалалАбад. 2016.- 435 б.
  12. Махмуд Кашгари. Түрк тилдеринин сөздүгү - Дивану Лугати 'т-турк: I том / Которгондор: Т.Токоев, К.Кошмоков; баш созду жазган А.Акматалиев. - Бишкек: Avgasyapress, 2011. - 906 бет.
  13. Прицак О. Mahmud Kasgari. kimdir? - «Turkiyat Mesmuasi», cilet x.Istambul, 1953, 243-244-66.
  14. Сатаркулов Д. Махмуд Кашгаринин «Дивану лугати-т- түрк» сөз жыйнагы жана кыргыз тили.-Автореф. Канд. Дисс. Бишкек, 2002.-24 б.
  15. Стеблева И.В. Турк тилиндеги байыркы адабият//Кыргыздар: Санжыра, тарых, мурас, салт/Түз.К. Жусупов .-Бишкек. 1991. - 410-415-66.
  16. Султаналиев И. Махмуд Кашгаринин «Дивану лугати-т- турк»- жана азыркы кыргыз тили. Бишкек, 2001.- 89 б.
  17. Толубаев М. Каратаева С. Махмуд Кашгаринин «Дивану лугат-т-түрк» сөздүгүндөгү макал-лакаптар. -Бишкек: Бийиктик басмаканасы. - 2010.-22-б.
  18. Усманбетов Б.Ж. Махмуд Кашгаринин «Дивану лугати-т- түрк» эмгегиндеги турмуш-тиричиликке байланыштуу түшүнүктөрдү туюндурган лексикалык каражаттар (этнолингвистикалык анализ) - Б.: 2016,-312 б.
  19. Чоротегин Т.К. Махмуд Кашгари (Барскани) жана анын «Дивану лугати-т-түрк» сөз жыйнагы: (1072-1077) / Жооптуу ре-дактор Өмүркул Караев. - Бишкек: Кыргызстан, 1997. - 169 б.